

Dzieje archiwum toruńskiego w latach 1945-1989

*Justyna Dominika Kęska
Instytut Pamięci Narodowej
Delegatura w Bydgoszczy*

Archiwum Miejskie w Toruniu po 1945 roku

Niemcy, przygotowując się do odparcia ofensywy wojsk radzieckich, mającej nastąpić zimą w 1945 r., zaliczyli Toruń do najważniejszych ośrodków do obrony na terenie dolnego biegu Wisły¹. Jednak po tym jak Hitler nakazał odstąpić od obrony twierdzy Toruń, za sprawą błędnych szacunków dowództwa radzieckiego Armia Czerwona nie została skierowana prosto na miasto. Stworzono tym samym oddziałom niemieckim możliwość dogodnego opuszczenia go 31 stycznia². Po zakończeniu okupacji trwającej niemal pięć i pół roku miasto, dzięki temu szczęśliwemu zbiegowi okoliczności, poniosło tylko niewielkie straty³, jednakże dla archiwum rozpoczął się nowy okres walki o przywrócenie jego dawnej świetności już w powojennych realiach.

Po wyzwoleniu miasta dotychczasowa siedziba Archiwum Miejskiego w ratuszu zamieniona została na kilka miesięcy w wojskowy szpital radzieckiej armii. W tej sytuacji archiwalia i resztki akt z kancelarii, które nie były wywiezione lub zniszczone przez Niemców, zostały

¹ Źródło internetowe, <http://torun.wyborcza.pl/torun/1,48723,19565110,niemcy-wychodza-wchodza-sowieci-71-rocznica-wyzwolenia-foto.html> (stan na dzień 8.03.2016).

² Źródło internetowe, http://torun.wyborcza.pl/torun/1,69966,7513024,Kalinowski_Jak_Rosjanie_Torun_wyzwalali.html (stan na dzień 5.03.2016).

³ W ogólnym rachunku tylko 372 budynki stanowiące zabudowę miasta zostały zniszczone lub uległy uszkodzeniu.

pośpiesznie przeniesione do dwóch izb pod wieżą, gdzie znajdowały się do sierpnia 1945 r.⁴ Jak pisze I. Janosz-Biskupowa w *Historii Archiwum w Toruniu w latach 1945-1965*⁵, placówka przez trzy miesiące po wyzwoleniu faktycznie nie działała, aż do 1 maja 1945 r., kiedy to z wysiedlenia powróciła dawna kierowniczka archiwum Helena Piskorska, ponownie obejmując jej zarząd. Ten moment uznawany jest za rozpoczęcie nowego powojennego okresu w dziejach archiwum toruńskiego. Pierwsze lata po wojnie nie wniosły ważniejszych zmian w działalności organizacyjnej placówki. Nadzór nad nią sprawował naczelnik Wydziału Kultury i Oświaty miasta. Jednakże przeniesienie się władz miejskich z ratusza do gmachu przy placu Teatralnym archiwum wykorzystało jako nadarzącą się okazję do utworzenia własnej, odrębnej kancelarii. Natomiast praca nad zasobem archiwalnym, a właściwie nad tym, co z niego pozostało na początku okresu powojennego, charakteryzowała się znacznym ożywieniem. Pierwsze sześćdziesiąt lat reaktywowanej placówki minęło głównie na likwidowaniu reperkusji okupacji⁶. Helena Piskorska rozpoczęła swoje zmagania od poszukiwania informacji, które mogłyby dostarczyć wskazówek dotyczących miejsca, gdzie akta zostały wywiezione przez okupanta⁷. Władze miasta, rozumiejąc wagę zadania, jakie zostało postawione Archiwum Miejskiemu, powiększyły jego kadrę, wobec czego po okresowych zmianach personel placówki, oprócz kierowniczki Heleny Piskorskiej, stanowili: dwie nauczycielki gimnazjum żeńskiego na stanowisku archiwistek: Janina Kruszelnicka i Anna Ornasówna, studentka polonistyki Janina Waluszewska zatrudniona jako sekretarka, później w charakterze archiwistki, Urszula Deręgowska w roli registratorki, a następnie sekretarki, magazynier Franciszek Rybicki oraz woźna/sprzątaczką Helena Ćwiklińska. Od 1947 r. zatrudniona została dodatek

---

⁴ H. Piskorska, *Archiwum miejskie w Toruniu w czasie i po okupacji*, Zapiski TNT, t. 13: 1947, z. 1-4, s. 68.

⁵ I. Janosz-Biskupowa, *Historia Archiwum w Toruniu w latach 1945-1965*, Archeion, t. XLVII: 1967, s. 74.

⁶ Archiwum Państwowe w Toruniu, Archiwum Zakładowe (dalej cyt. APT, AZ), Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy Oddział Terenowy w Toruniu, Sprawozdanie za dziesięciolecie 1945-1954 i sprawozdanie roczne za 1955, sygn. 4/25.

⁷ H. Piskorska, op. cit., s. 68.

kowo Urszula Bandurska jako registratorka. Jednak mimo wielu obowiązków pracownicy archiwum niejednokrotnie byli wykorzystywani przez władze miejskie do aktywności niezwiązanej z jego działalnością, między innymi takiej, jak różne akcje społeczne, do których zobligowane były wszystkie zakłady i instytucje⁸. Priorytetowym zadaniem nowo uformowanego zespołu było uporządkowanie i skontrolowanie ocalałego zasobu, który w większości został złożony w stopy w dawnym pałacu Meissnerów⁹, oraz przedsięwzięcie wszelkich starań mających na celu odzyskanie wywiezionych akt. Mimo wykonywania prac porządkowych w nieopalanym i nieprzystosowanym do tego pomieszczeniach personel archiwum zrealizował w dość krótkim czasie podstawowe zadania¹⁰. Istotnym zwrotem w dziejach Archiwum Miejskiego było także udostępnienie jego pracownikom w sierpniu 1945 r. archiwaliów zamkniętych dotąd w ratuszu. W związku z tym, że szpital radziecki nadal zajmował ten budynek, podjęto decyzję o przeniesieniu zastanych tam archiwaliów do pałacu Meissnerów¹¹.

Od maja do października 1946 r. trwała powolna przeprowadzka placówki do budynku ratusza¹², który został całkowicie przeznaczony do użytku Muzeum i Archiwum Miejskiego. Ostatnie z wymienionych otrzymało do dyspozycji, oprócz dawniej zajmowanych pomieszczeń pod wieżą, salę gotycką na parterze, która służyła za magazyn akt nowych, a także fragment drugiego piętra¹³. Pośród zajmowanych przez tę placówkę lokali znalazło się także miejsce na: biura pracownicze, pracownię naukową i kartograficzną, salę biblioteki podręcznej i salę depozytów, tak że archiwum po raz pierwszy w okresie swojej dotychczasowej działalności zyskało metraż mogący sprostać jego faktycz-

⁸ I. Janosz-Biskupowa, op. cit., s. 74.

⁹ Dawna siedziba burmistrza toruńskiego i burgrabiego królewskiego Jakuba Meissnera. Po drugim rozbiórce Polski budynek został przejęty przez władze pruskie, które przebudowały pałac i zlikwidowały jego późnobarokową fasadę. Obecnie w budynku znajduje się Dom Harcerza.

¹⁰ K. Ciesielska, *Zarys dziejów Archiwum Toruńskiego*, Zapiski Historyczne, t. 43: 1978, z. 4, s. 30.

¹¹ H. Piskorska, op. cit., s. 68. APT, Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Toruniu, Rewindykacja akt 1945-1948, sygn. 693, s. 35.

¹² APT, Archiwum Miejskie w Toruniu, Plany i sprawozdania 1945-1951, sygn. 1/5.

¹³ K. Ciesielska, op. cit., s. 30. H. Piskorska, op. cit., s. 69.

nym potrzebom, niezbędny do realizacji jego szerokiej działalności. Przeprowadzka ta okazała się jednak w późniejszych latach zarzewiem wieloletniego konfliktu pomiędzy muzeum a archiwum¹⁴. Mimo przeprowadzenia podstawowych prac remontowych pierwsze lata funkcjonowania placówki archiwalnej w ratuszu okazały się trudne. Zwłaszcza w okresie zimowym personel zmuszony był do pracy przy żelaznych piecykach, ponieważ ogrzewanie centralne zostało podłączone w budynku dopiero w 1947 r.¹⁵ W sprawozdaniu z 1946 r. można znaleźć między innymi wzmiankę, że w listopadzie tegoż roku bardzo uciążliwe było kilkakrotne zalewanie magazynu wodą¹⁶. Natomiast przekaz pochodzący z 1947 r. podaje, że archiwum zmagало się również ze szwankującym ogrzewaniem¹⁷, a jedną z najpilniejszych potrzeb w tym czasie było uruchomienie wodociągu i kanalizacji, jak pisze H. Piskorska w miesięcznym sprawozdaniu¹⁸. W tym okresie archiwum borykało się również z niewystarczającą ilością pótek, zwłaszcza że dawne regały albo nie nadawały się do użytku lub zostały zawłaszczone na inne cele.

Dnia 19 lutego 1947 r. miało miejsce uroczyste otwarcie archiwum toruńskiego podczas I Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Pomorza i Prus, inaugurujące dotychczasowe działanie placówki po wojnie. W maju tego samego roku zwieńczone zostały długie starania archiwum o akta rewindykowane¹⁹. Pośród odzyskanych archiwaliów były również między innymi muzealia oraz zbiory biblioteczne, które zostały zwrócone stosownym instytucjom. Odzyskane archiwalia zostały uporządkowane według dawnych katalogów, a przeprowadzone skontrum wykazało stosunkowo nieliczne ubytki²⁰. Wywiezienie akt przez okupanta oraz pozostawianie ich przez długi czas w kopalni soli w Grasle-

---

¹⁴ I. Janosz-Biskupowa, op. cit., s. 75.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ APT, Archiwum Miejskie, Plany i sprawozdania 1945-1955, sygn. 1/5, s. 51.

¹⁷ Ibid., s. 69.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ APT, Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Toruniu, Rewindykacja wywiezionych zbiorów 1947-1948, sygn. 693; *ibid.*, Archiwum Miejskie w Toruniu, Rewindykacja akt 1945-1948, sygn. 1/10.

²⁰ K. Ciesielska, op. cit., s. 31.

ben, wbrew różnym osądom i panującej obecnie opinii, nie naraziło toruńskich archiwaliów na poważne zniszczenia²¹. Warunki panujące w kopalni, jak stwierdziły zgodnie konserwatorzy z toruńskiego archiwum mgr Joanna Janowska i mgr Marzena Kamińska, sprzyjały przechowywaniu archiwaliów. Sól znajdująca się w kopalniach potrafi silnie absorbować wilgoć z powietrza, a w razie potrzeby, gdy jest za sucho, oddaje ją. Dlatego nie można stwierdzić, że archiwalia w tym okresie były narażone na wilgoć, która w późniejszym czasie mogłaby wywołać pojawienie się na nich pleśni lub grzybów. Konserwatorzy ponadto oceniali stan wywiezionych dokumentów jako dobry, nie stwierdzając poważniejszych uszkodzeń uwidoczniowanych na odzyskanych archiwaliach²².

W dalszych latach obok kontynuowania podstawowej działalności Archiwum Miejskie prowadziło równocześnie szeroko zakrojoną działalność popularyzatorską oraz nawiązało ścisłą współpracę z nowo powstałym Uniwersytetem Mikołaja Kopernika. W 1948 r. praca archiwum została zakłócona przez wzmożone dążenia Muzeum Miejskiego do usunięcia placówki z budynku ratusza²³. Pojawił się plan przeniesienia jej do byłego więzienia i prokuratury wojskowej mieszczącej się przy ul. św. Jakuba lub oddania jej części pomieszczeń Książnicy Miejskiej przy ulicy Wysokiej 16. Nowy budynek dla archiwum musiał spełniać pewne wymogi, takie jak odpowiednia izolacja, zabezpieczająca go przed pożarem, wytrzymałość stropów nieodzowna ze względu na ciężar archiwaliów czy wystarczająca kubatura pomieszczeń. Zarząd Miejski, rozważając przeprowadzkę, miał także na uwadze to, że na pewien czas zablokuje ona działalność pracowni naukowej oraz w pewnej mierze zniweczy wykonane już prace porządkowe, nie wspominając, iż kolejne przenoszenie akt może odbić się niekorzystnie na ich stanie. Jednakże ostateczne rozstrzygnięcie sprawy zostało odroczone do 1958 r.

---

²¹ Ibid.

²² Wywiad przeprowadzony dnia 16.01.2017 z Joanną Janowską i Marzeną Kamińską, konserwatorzami w pracowni Archiwum Państwowego w Toruniu.

²³ APT, Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Toruniu, Sprawa przeniesienia Archiwum Miejskiego z ratusza do innego budynku 1948-1949, sygn. 694.

W sierpniu 1951 r. nastąpił istotny zwrot w dziejach archiwum toruńskiego, które podobnie jak reszta archiwów miejskich w całej Polsce zostało upaństwowione na mocy zarządzenia nr 91 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 czerwca tego roku i włączone do państwowej sieci archiwalnej²⁴, która podlegała bezpośrednio Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie. Taki obrót sytuacji spowodował fundamentalne zmiany w profilu, zasięgu działania oraz w zasobie archiwum, które teraz objęte było dekretem o archiwach z dnia 29 marca 1951 r.²⁵ Rozporządzenie to nakładało na archiwa państwowe obowiązki gromadzenia, zabezpieczania, opracowania naukowego i udostępniania materiałów archiwalnych mających wagę polityczną, społeczną, gospodarczą, kulturalną i naukową. Ponadto dekret wprowadzał nakaz nadzoru nad składnicami akt i prowadzenia prac naukowo-badawczych oraz wydawniczych z zakresu archiwistyki oraz edycji źródeł²⁶. Jak pisze Andrzej Tomczak w swoim *Zarysie dziejów archiwów polskich*²⁷, wydarzenia zachodzące w okresie powojennym na całym świecie przyniosły dalszy wzrost biurokracji, co przyczyniło się do pogłębienia zjawiska „masowości akt”. Ważnym czynnikiem był również wielki rozkwit techniki, który zaowocował powstaniem nowej formy materiałów archiwalnych. W konsekwencji wszystkie te elementy, stawiając nowe wyzwania, przyniosły światowy rozwój archiwistyki²⁸. W tej sytuacji również placówka toruńska stanęła wobec nowych wyzwań polegających na gromadzeniu i zabezpieczaniu akt wytworzonych w urzędach i instytucjach na terenie podległym archiwum. W 1951 r. zasób archiwum toruńskiego zaczął się szybko rozrastać²⁹. Nowa sytuacja prawna oraz prace nad tak zwanym „narastającym zasobem” wymogły rozmaite zmiany, poczynając od opracowywania wieloletnich

---

²⁴ Zarządzenie nr 91 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 czerwca 1951 r. w sprawie przejęcia b. archiwów miejskich przez Naczelną Dyrekcję Archiwów Państwowych (MP, 1951, nr 55, poz. 723).

²⁵ Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych (DzU, 1951, nr 19, poz. 149).

²⁶ K. Ciesielska, op. cit., 32.

²⁷ A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982, s. 245.

²⁸ Ibid., s. 245-246.

²⁹ I. Janosz-Biskupowa, op. cit., s. 216.

oraz rocznych planów działania, po personel, który zmuszony był zdobywać nowe umiejętności i kwalifikacje.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy Oddział Terenowy w Toruniu

W krajach, które po II wojnie światowej znalazły się w strefie wpływów ZSRR, z reguły przyjęto model radzieckiej organizacji archiwów. W większości państw ich organizacja oparta została w pierwszych latach powojennych na wprowadzonych w życie dekreтах i ich nowelizacjach³⁰.

Zmiany dotknęły także archiwum toruńskie, które kilka miesięcy po upaństwowieniu z dniem 1 lutego 1952 r. zostało podporządkowane archiwum w Bydgoszczy i otrzymało nazwę Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy Oddział Terenowy w Toruniu. Po upaństwowieniu placówki teren jej działania początkowo stanowiły miasto i powiat toruński, miasto i powiat inowrocławski³¹, a także powiaty chełmiński, mogileński oraz wąbrzeski. W kolejnym okresie pod opieką archiwum znalazł się także nowo powstały w 1956 r. powiat golubsko-dobrzyński³². W związku z nowymi przepisami do magazynów placówki toruńskiej przekazane zostały z czasem między innymi akta urzędów i instytucji państwowych takich jak: landratury, starostwa powiatowe, wydziały powiatowe z okresu pruskiego i międzywojennego, gminy wiejskie, zarząd twierdzy toruńskiej, komory centralne w Otłoczynie, Lubiczu, Golubiu i Pieczeni, sądy, urzędy i instytucje gospodarcze, urzędy notarialne, spółdzielnie produkcyjne, zakłady przemysłowe oraz prezydium rad narodowych, komisje wyborcze do sejmu i rad narodowych.

Nowy obszar pracy archiwum, nieobjęty jak dotąd działaniami archiwizacyjnymi, wymagał intensywnej pracy oraz przyzwyczajenia do nadzoru znajdujących się w nim podmiotów. Opieka nad instytucjami

---

³⁰ A. Tomczak, op. cit., s. 247.

³¹ W 1954 r. w Inowrocławiu zostało utworzone odrębne Archiwum Powiatowe, co spowodowało zmniejszenie się terenu działania archiwum toruńskiego.

³² K. Ciesielska, op. cit., s. 33.

nie ograniczała się jednakże tylko do kontroli archiwów zakładowych, ale rozciągała się na inspekcje zbiornic makulatury oraz przeprowadzanie analiz akt przeznaczonych do brakowania i przekazywania ich na makulaturę³³. Było to na tyle istotnym aspektem działania, ponieważ wiele cennych akt zakładów pracy, a nawet instytucji administracji państwowej oraz samorządowej wskutek nienależytego zabezpieczenia uległo wcześniejszemu zniszczeniu³⁴. W pierwszych pięciu latach działalności na nowym obszarze przeprowadzono wiele wizytacji w składnicach akt: w 1952 r. skontrolowano 118 placówek, w 1953 r. wizytowano 180, w 1954 r. kontroli poddano 137, w 1955 r. sprawdzono 124 składnice³⁵.

W wyniku braku zrozumienia powagi działalności nadzorczej archiwum zdarzały się również incydenty, takie jak na przykład utrudnianie pracy archiwistom na terenach niektórych zakładów. Jak pisze I. Janosz-Biskupowa w *Historii Archiwum w Toruniu w latach 1945-1965*³⁶, początkowo przekazywanie akt na makulaturę bez stosownego zezwolenia było zachowaniem powszechnym, ale na przykład już w 1965 r. takie postępowanie stanowiło wyjątek wśród zakładów. W związku z dużą liczbą placówek oraz masowym wzrostem akt archiwa polskie, wzorując się na krajach europejskich, zdecydowały się na wdrożenie systemu selekcji zakładów tworzących zasób archiwalny. Zasady doboru takich instytucji zostały ustalone w piśmie okólnym Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych nr 11 z dnia 25 września 1955 r.³⁷ Standardem ich doboru stało się wyodrębnienie zakładów wytwarzających materiały o wartości trwałej i objęcie ich ścisłym nadzorem. W myśl tej zasady zakres wizytowanych placówek w kolej-

---

³³ Od 1961 r. zezwolenie oddawania brakowanych akt zakładowych na makulaturę było przyznawane przez miejscową komórkę Wojewódzkiej Komisji Brakowania Akt.

³⁴ K. Ciesielska, *Archiwum toruńskie w latach 1945-1970*, Rocznik Toruński, 1971, s. 215.

³⁵ K. Ciesielska, *Zarys dziejów*, s.33.

³⁶ I. Janosz-Biskupowa, op. cit., s. 78.

³⁷ Pismo okólnie Nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 25 września 1955 r. w sprawie typowych zespołów w narastającym zasobie archiwalnym, źródło internetowe, https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/2902/Kształtowanie_panstwowego_zasobu_archiwalnego_w_Polsce.pdf?sequence=1 (stan na dzień 14.03.2017).

nym latach zmniejszył się i wynosił od trzydziestu do pięćdziesięciu rocznie. Do 1976 r. ostatecznie liczba wizytacji kształtowała się w przedziale 100-150 w ciągu roku³⁸. Podstawą prawną stwarzającą archiwom możliwość ochrony akt zakładowych stało się rozporządzenie Rady Ministrów o państwowym zasobie archiwalnym z dnia 19 lutego 1957 r.³⁹, a następnie zarządzenie nr 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 lipca 1960 r.⁴⁰ odnoszące się do nadzoru nad składnicami akt. W ogólnym rozrachunku od sierpnia 1951 r. do 31 grudnia 1964 r. toruński oddział przeprowadził: 995 wizytacji zakładów, 642 kontrole Centrali Odpadków Użytkowych, 330 ekspertyz⁴¹, natomiast od 1961 r. archiwum toruńskie zatwierdziło 834 wnioski zezwalające na oddanie akt z kategorią B na makulaturę⁴².

Poza wyżej wymienionymi czynnościami placówka toruńska służyła składnicom akt pomocą i konsultacjami w przygotowywaniu wykazów akt i instrukcji kancelaryjnych, udzielała porad na temat urządzania archiwów zakładowych, przeprowadzała rozmowy z dyrektorami i kierownikami instytucji i urzędów oraz sporadycznie organizowała szkolenia kierowników zajmujących się archiwami zakładowymi⁴³. W 1961 r. powstała pracująca przy archiwum toruńskim Komisja Oceny Materiałów Archiwalnych, która do końca 1969 r. wystawiła 1728 wniosków zezwalających na przemiał akt brakowanych⁴⁴. W ogólnym rozrachunku w wyniku czternastoletniej działalności archiwum toruń-

---

³⁸ K. Ciesielska, *Zarys dziejów*, s. 33. Do 1975 r. skontrolowano łącznie 1396 składnic akt zakładowych.

³⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego (DzU, 1957, nr 12, poz. 66).

⁴⁰ Zarządzenie Nr 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 lipca 1960 r. w sprawie nadzoru archiwów nad składnicami akt, źródło internetowe, http://adacta.archiwa.net/file/2010zlotniki/EL_nadzor.pdf (stan na dzień 15.03.2017).

⁴¹ W latach 1961-1979 przeprowadzono prawie 600 ekspertyz, które uchroniły cenne akta przed przekazaniem ich na makulaturę.

⁴² I. Janosz-Biskupowa, op. cit., s. 78.

⁴³ Ibid. K. Ciesielska, *Archiwum toruńskie*, s. 216. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej cyt. APB), Archiwum Zakładowe: Plany i sprawozdania podległych jednostek 1966, sygn. 779; Zbiorne plany i sprawozdania roczne 1966-1967, sygn. 174; Plany i sprawozdania roczne podległych jednostek 1967, sygn. 780.

⁴⁴ K. Ciesielska, *Archiwum toruńskie*, s. 218.

skiego jako placówki państwowej z administrowanego terenu przyjęto 50 820 jednostek archiwalnych⁴⁵.

Jak można łatwo stwierdzić, wskutek kilkakrotnego przemieszczania archiwaliów, chociażby z powodu kapitalnego remontu ratusza w 1957 r., wiele czasu i wysiłku włożonego w porządkowanie toruńskiego zasobu archiwalnego zostały zniweczone. Niestety, w niektórych przypadkach oznaczało to prowadzenie prac porządkujących od początku. Od 1951 r. archiwiści główny nacisk położyli na porządkowanie akt miasta Torunia, poczynając od dokumentacji z okresu pruskiego. Jak się szybko okazało, nie było to tak proste zadanie, jak pierwotnie zakładano. Całkowitą liczbę akt z czasów zaboru pruskiego oszacowano na około 800 metrów bieżących, które rozrzucone były w różnych miejscach. Sama segregacja akt zajęła parę miesięcy. Niemniej w trakcie prac zdecydowano, że należałoby przyłączyć do zbioru jeszcze inne grupy, co ponownie wydłużyło czas potrzebny do realizacji zadania, jakie postawili sobie toruńscy archiwiści. Również sama metoda opracowania archiwaliów została zmodyfikowana. Warto nadmienić, że w okresie istnienia jeszcze Archiwum Miejskiego nie rozsegregowano ksiąg (głównie finansowych) znajdujących się w trzech izbach na parterze ratusza. Dopiero w latach 1953-1954 spisano i podzielono je na dwie grupy, z okresu zaboru pruskiego i dwudziestolecia międzywojennego, nie nadając im jednak jakiegokolwiek układu⁴⁶. Równoległe rozpoczęto porządkowanie akt szkół i instytucji kulturalno-społecznych i inwentaryzację pieczęci cechowych, które w 1959 r. na polecenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych zostało przerwane. Od 1958 r. podjęto prace nad XVIII-wiecznymi dissolutami, które w większości były zbutwiałe lub zarażone pleśnią. Dodatkowo porównanie luźnych dokumentów z aktami zszytymi w końcu XIX w. wykazało, że zawierają one fragmenty, których reszta znajduje się pośród dissolutów. To odkrycie zmusiło toruńskich archiwistów do zmiany koncepcji pracy i konfrontacji wszystkich XVIII-wiecznych archiwaliów niemających własnych obwolot. Wszelkie przedsięwzięcia toruńskiego archiwum zostały jednak wkrótce wstrzymane za sprawą

---

⁴⁵ I. Janosz-Biskupowa, op. cit., s. 78.

⁴⁶ K. Ciesielska, *Zarys dziejów*, s. 35.

wydanej w 1958 r. decyzji o usunięciu placówki z budynku ratusza, absorbując pracowników przygotowaniami do zmiany siedziby.

Po przeprowadzce archiwum do budynku przy placu Rapackiego 4, która zakończyła się ostatecznie w 1960 r., personel przed kontynuowaniem jakichkolwiek dalszych prac związanych z opracowywaniem zasobu zmuszony był przystąpić do usuwania następstw związanych ze zmianą lokalu⁴⁷. Nowy lokal archiwum nie spełniał warunków niezbędnych do realizacji potrzeb i zadań stojących przed placówką. Jego podstawowym mankamentem była zbyt mała powierzchnia, niepozwalająca pomieścić wszystkich zgromadzonych dotąd archiwaliów. W związku z tym pracownicy placówki zmuszeni byli do przechowywania akt w innych miejscach, takich jak na przykład pałac Meissnerów. Kolejną wadą budynku był brak odpowiednich warunków do przechowywania w nim drogocennych archiwaliów (zbyt duża liczba okien i zły system grzewczy). Z powodu zmieniającej się temperatury i zbyt suchego powietrza mogło dojść do niepożądanych zniszczeń pergaminów lub pieczęci.

W kolejnych latach zaszły dalsze zmiany. W następstwie reorganizacji administracji państwowej w 1975 r. i utworzenia województwa toruńskiego, na mocy zarządzenia ministra nauki, szkolnictwa i techniki w sprawie utworzenia wojewódzkich archiwów państwowych z dnia 21 stycznia 1976 r. archiwum toruńskie uzyskało status instytucji szczebla wojewódzkiego⁴⁸.

Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Toruniu po reorganizacji administracji państwowej (w latach 1976-1989)

Zmiana ustroju administracyjnego z 1975 r. wprowadzająca podział kraju na 49 województw wywarła istotny wpływ na dalsze kształtowanie się sieci archiwalnej w Polsce. Część archiwów powiatowych została wówczas rozwiązana lub zamieniona na oddziały archiwów wo-

---

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

jewódzkich, których ogólna liczba wzrosła do 33 placówek⁴⁹. Budżet, kadry i merytoryczna działalność archiwów zarządzane były nadal przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych⁵⁰.

W związku z wprowadzonymi zmianami przemianie uległa struktura zatrudnienia Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Toruniu. W październiku 1977 r. archiwum łącznie z ekspozyturami zatrudniało 22 osoby, a mianowicie: dyrektor Karolę Ciesielską, czterech pracowników z wykształceniem wyższym: mgr Annę Chruściel, mgr Wiesławę Kwiatkowską, mgr Lucynę Pomerence, mgr Bożenę Szypszyn, mgra Janusza Tandeckiego, pięciu archiwistów z wykształceniem średnim, czterech pracowników pracowni konserwatorskiej (laborant, pomocnik archiwalny, introligator), starszego referenta administracyjnego, dozorcę, rzemieślnika i sprzątaczkę⁵¹. W 1979 r. pięciu ze wspomnianych pracowników zostało odznaczonych krzyżami zasługi: złotym, srebrnym i brązowymi. Niektórzy aktualni i emerytowani pracownicy wyróżnieni zostali honorową odznaką Za Zasługi dla Archiwistyki⁵². Niestety, w kolejnych latach liczba personelu była pomniejszana lub zmieniała się wraz z przyłączeniem nowej ekspozytury. Zgodnie ze sprawozdaniami z lat 1980-1983 stan zatrudnienia w archiwum toruńskim i jego delegaturach był niewspółmierny do faktycznego zapotrzebowania placówki. W 1980 r. zredukowana została liczba etatów przeznaczonych dla pracowników działalności podstawowej archiwum, co niekorzystnie wpływało na wykonywanie niektórych prac. Szczególne trudności sprawiało, ze względu na brak wyspecjalizowanych maszynistek, przepisywanie inwentarzy książkowych i metryczek do mikrofilmów. W 1981 r. wobec wspomnianych trudności niezbędne okazało się wprowadzenie reorganizacji pracy i częściowej zmiany zakresów czynności niektórych pracowników tak zwanej działalności podstawowej, przez dostosowanie ich do aktualnych potrzeb toruńskiej placówki oraz zainteresowań personelu. Niestety, nadal kłopot sprawiało

---

⁴⁹ Przed reformą w Polsce było 17 placówek archiwalnego szczebla wojewódzkiego. A. Tomczak, op. cit., s. 270.

⁵⁰ Ibid., s. 272.

⁵¹ K. Ciesielska, *Zarys dziejów*, s. 38-39.

⁵² APT, AZ, Plan pracy oraz sprawozdanie 1979.

przepisywanie na maszynie inwentarzy archiwalnych. Archiwum musiało angażować do tej czynności pracowników działalności podstawowej. Ważnym problemem była także niewystarczająca liczba dozorców mających zapewnić całodobowy nadzór i ochronę budynku.

W listopadzie tego samego roku została zatrudniona absolwentka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika specjalizująca się w zakresie konserwacji pergaminu, skóry i papieru⁵³. Mimo obsadzenia wakującego etatu pracownia konserwatorska i introligatorska w 1981 r. działała w pomniejszonej obsadzie, ponieważ jeden z konserwatorów nie powrócił z urlopu zagranicznego. W maju tego roku zmarł również jeden z zatrudnionych introligatorów, a drugi z nich długo chorował. W końcu grudnia archiwum udało się jednak zatrudnić na pół etatu studentkę konserwacji papieru i skóry, jednakże dopiero w styczniu 1982 r. angaż na cały etat w pracowni konserwatorskiej otrzymała studentka konserwacji, w ten sposób wypełniając wolne miejsce⁵⁴. Nie oznaczało to jednak końca kłopotów z obsadą tej pracowni. W grudniu 1982 r. zmarł jeden z introligatorów zatrudnionych na pół etatu. Dopiero z dniem 1 lutego następnego roku pracę na pół etatu podjął nowy introligator, który skoncentrował swoje działania głównie na zabezpieczaniu archiwaliów przed zniszczeniem oraz na podstawowych pracach konserwatorskich. W związku z tym w archiwum nadal odczuwalny był brak konserwatora z fachowym przygotowaniem. Wynikało to w głównej mierze z faktu, że warunki pracy jak i płaca, jakie mogła wówczas zaoferować placówka, nie zachęcały potencjalnych pracowników, a dodatkowo okoliczne pracownie konserwacji zabytków i muzea oferowały w tym czasie wyższe uposażenia i krótszy czas pracy⁵⁵. W grudniu 1982 r. zwolniło się również stanowisko kierownika grudziądzkiego oddziału (z powodu jego rezygnacji z pełnionej funkcji), które nie zostało ponownie obsadzone przez najbliższych parę lat. W tym okresie stan zatrudnienia w toruńskiej placówce pozostawał podobny jak w latach poprzednich, z wyjątkiem nowego etatu pomocy kancelaryjnej. Dodatkowo w związku z utworzeniem toruńskiej delegatury we Wło-

---

⁵³ Ibid., Plan pracy oraz sprawozdanie 1980.

⁵⁴ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1981.

⁵⁵ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1983.

clawku zwiększył się zakres pracy oraz obowiązków dyrektora i głównej księgowej placówki⁵⁶. W 1983 r. w Grudziądzu pojawił się kolejny wakat na stanowisku archiwisty z fachowym przygotowaniem. W związku z tym, jak i ze wspomnianym nieobsadzonym nadal stanowiskiem kierownika oddziału, prace porządkowe w Grudziądzu były przeprowadzane w znacznie ograniczonym zakresie i koncentrowały się głównie na zbieraniu materiałów do wstępów do zespołów mających inwentarze kartkowe.

W myśl ustawy z 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach centralnych i wojewódzkich z dniem 1 stycznia 1984 r. te ostatnie zostały przemianowane na archiwa państwowe⁵⁷. W kontekście kadrowym i finansowym nie oznaczało to jednak pozytywnych zmian dla archiwum toruńskiego. W 1984 r. w związku z ograniczoną kadrą administracyjną⁵⁸ i mniejszymi możliwościami finansowymi dyrekcja placówki zmuszona została do powierzenia niektórych obowiązków pracownikom naukowo-badawczym, jak na przykład: prowadzenie magazynu, sprawy zaopatrzenia i niektóre kwestie gospodarcze, kancelaria tajna oraz obrona cywilna. Zgodnie z treścią sprawozdania z tego roku z punktu widzenia dyrekcji konieczne dla sprawnego funkcjonowania tej placówki były utworzenie nowych etatów oraz zmiana struktury zatrudnienia na korzyść zwiększenia liczby pracowników archiwalnych ze średnim wykształceniem. Poszukiwano też pracowników konserwacji oraz archiwistów ze znajomością języka niemieckiego. W latach 1985-1989 personel archiwum zatrudniony na cały etat liczył 20-23 osoby, a 11-13 osób zatrudnionych było w niepełnym wymiarze godzin. Należy tu nadmienić, że od 1984 r. funkcję dyrektora placówki objął dr Maksymilian Grzegorz; w 1989 r. zastąpił go dr hab. Jarosław Poraziński. W 1986 r. Archiwum Państwowe w Toruniu zatrudniało ponadto: mgr Renatę Kallas-Krawiec na stanowisku kierownika oddziału grudziądzkiego, archiwistę we wrocławskiej delegaturze,

---

⁵⁶ Ibid., Plan pracy oraz sprawozdanie 1982.

⁵⁷ Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym z dnia 14 lipca 1983 r., DzU, 1983, nr 38, poz. 173, s. 50.

⁵⁸ W 1984 r. personel administracyjny archiwum stanowili: referent administracyjno-budżetowy, główna księgowa i pomocnik kancelaryjny zatrudniony na pół etatu.

specjalistę do spraw obronnych na 1/4 etatu oraz na 1/3 etatu specjalistę do spraw przeciwpożarowych⁵⁹. W następnym roku po kilkuletnich staraniach udało się zatrudnić także na 1/2 etatu konserwatora ze specjalnością z zakresu konserwacji papieru i skóry⁶⁰.

Od 1988 r. rozpoczął się znaczny ruch kadrowy będący w dużej mierze konsekwencją niskich stawek uposażenia i polityki Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. W pierwszym roku ubyło czterech pracowników zatrudnionych na całym etacie, w tym jeden naukowo-badawczy, a przybyło pięciu zaangażowanych do działalności podstawowej⁶¹. W kolejnym roku zwolniły się następne cztery osoby, w tym dwie zatrudnione na pół etatu. Tyle samo osób zostało zatrudnionych, w tym jedna na 1/2 etatu. W drugiej połowie tego roku, w związku ze wzrostem liczby kwerend, wzmocniony został oddział włocławski. W celu odciążenia archiwistów wyznaczonych do prac administracyjnych i gospodarczych zwiększony został o jednego pracownika także dział administracyjny archiwum. Dodatkowo opracowano w tym okresie, ze względu na rosnące potrzeby z zakresu obsługi petentów, nowe zasady regulujące obowiązki tej grupy pracowników⁶².

Nie można pominąć roli, jaką Archiwum Państwowe w Toruniu odegrało w procesie kształtowania się i sprawowania nadzoru nad podległymi składnicami akt zakładowych. W 1979 r. przeprowadzonych zostało 50 wizytacji, w tym 47 w placówkach pod specjalnym nadzorem. Na polecenie prokuratora wojewódzkiego przeprowadzono też kontrolę w archiwach instytucji podległych Prokuraturze Generalnej i Ministerstwu Sprawiedliwości, urzędach państwowej administracji terenowej oraz zakładach przemysłowych. Sformułowano wówczas, mimo wcześniejszych kontroli, poważne zastrzeżenia dotyczące warunków lokalowych i obsady personalnej archiwów zakładowych. W związku z tym toruńscy archiwiści odbyli krótkie szkolenia z personelem w składnicach akt z zakresu zasad prowadzenia archiwów,

---

⁵⁹ APT, AZ, Plan pracy i sprawozdanie 1986.

⁶⁰ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1987.

⁶¹ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1988.

⁶² Ibid., Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Toruniu z wykonania planu pracy w 1989 roku.

przejmowania, porządkowania i brakowania akt oraz udzielili potrzebnych konsultacji⁶³. W 1980 r. zorganizowano również szkolenia (wspólnie z Wojewódzkim Ośrodkiem Doskonalenia Kadr) dla pracowników kancelarii tajnych podległych wojewodzie, w których wzięły udział 44 osoby. Mimo iż w 1981 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Toruniu przeprowadziło 49 wizytacji⁶⁴ w składnicach oraz udzieliło licznych konsultacji w sprawie stosowania wykazów akt i instrukcji kancelaryjnych, stan poszczególnych archiwaliów zakładowych w tym okresie nie przedstawiał się jednolicie. W instytucjach, które zatrudniały wykwalifikowanych pracowników, ogólna sytuacja archiwizowanej dokumentacji przedstawiała się przyzwoicie. Były też jednak placówki, w których toruńscy archiwiści nie mogli wyegzekwować na przykład terminowego i właściwego przekazywania akt przez komórki organizacyjne do archiwum. Szczególnie źle wyglądała kondycja archiwów urzędów terenowej administracji państwowej. Powodem takiej sytuacji był często brak zainteresowania kadry kierowniczej sprawami składnic akt, wielokrotne fluktuacje personelu odpowiedzialnego za archiwa zakładowe oraz ich nieodpowiednia lokalizacja i wyposażenie, wpływające negatywnie na stan archiwaliów. Dlatego, aby poprawić sytuację wspomnianych placówek, podjęto decyzję o konieczności przeprowadzania okresowych szkoleń archiwistów zakładowych oraz pracowników zajmujących się kwestiami kancelaryjnymi z zakresu prawidłowego stosowania normatywów kancelaryjnych i archiwalnych. W tym samym roku odbyły się również dwa spotkania z władzami wojewódzkimi poświęcone sprawom związanym ze stanem archiwów miejskich i gminnych oraz archiwów tajnych. W ramach współpracy z Urzędem Wojewódzkim w toruńskim archiwum zorganizowane zostało trzydniowe szkolenie dla pracowników urzędów gminnych i miejskich zajmujących się sprawami archiwaliów. Jednakże mimo zaleceń wojewody wzięli w nim udział tylko przedstawiciele 30 urzędów na 49 zaproszonych⁶⁵.

---

⁶³ Ibid., Plan pracy oraz sprawozdanie 1979.

⁶⁴ Zaplanowanych przez archiwum wizytacji składnic akt zakładowych było 45.

⁶⁵ APT, AZ, Plan pracy i sprawozdanie 1981.

Od 1982 r. warunki w źle prowadzonych składnicach zaczęły się stopniowo poprawiać w porównaniu z latami ubiegłymi. Najbardziej odporne na takie zmiany pozostawały w dalszym ciągu urzędy terenowych organów administracji państwowej. W związku z tym wojewoda toruński wydał zarządzenie, zgodnie z którym urzędy miały do końca 1982 r. rozliczyć się z wykonania powizytacyjnych zaleceń archiwistów oraz przedstawić sprawozdania ze stanu swoich archiwaliów. Dodatkowo na polecenie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych archiwisci wraz z przedstawicielem Prokuratury Rejonowej skontrolowali archiwum Urzędu Wojewódzkiego we Włocławku⁶⁶. W tym samym roku w porozumieniu z Urzędem Wojewódzkim w Toruniu zorganizowane zostały także jednodniowy kurs dla urzędników miejskich i gminnych, w którym wzięło udział 40 osób, oraz z inicjatywy Wydziału Spraw Społeczno-Administracyjnych toruńskiego Urzędu Wojewódzkiego szkolenie adresowane do pracowników prowadzących kancelarie tajne urzędów terenowych organów administracji państwowej oraz instytucji podporządkowanych, w którym uczestniczyło 45 osób. W 1982 r. przeprowadzonych zostało też 66 wizytacji w archiwach zakładowych⁶⁷.

W 1983 r. pod szczególnym nadzorem znalazło się 327 jednostek organizacyjnych⁶⁸. Mimo interwencji wojewody sytuacja w najbardziej opornych archiwach urzędów i instytucji nadal nie została unormowana, dlatego też opracowano pięciopunktowy plan działania mający na celu radykalną poprawę ich stanu. Oprócz wcześniej opisanej sytuacji niepokój archiwum toruńskiego wzbudziły także przypadki podejmowania prac porządkujących w archiwach zakładowych urzędów i instytucji objętych szczególnym nadzorem przez różne osoby z zewnątrz, których efekty pracy były wysoce niezadowolające, a wysokość pobranego wynagrodzenia niewspółmiernie wysoka. Stwierdzony został także przypadek rozpoczęcia prac przez tak zwany Zakład Usług Socjalnych i Administracyjnych w Toruniu, który, jak się okaza-

---

⁶⁶ Ibid., Plan pracy oraz sprawozdanie 1982.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Na terenie archiwum toruńskiego było to 191 jednostek, a na terenie oddziału włocławskiego 136 placówek.

ło, nie był zarejestrowany oraz nie uzyskał zgody na działalność gospodarczą. Niestety, z niewyjaśnionych przyczyn rozpoczęte dochodzenie w tej sprawie zostało umorzone⁶⁹. W 1983 r. przeprowadzone zostały 62 wizytacje w 54 zakładach pracy oraz zorganizowano 10 archiwalnych kursów szkoleniowych:

– z Wydziałem Budżetowo-Gospodarczym Urzędu Wojewódzkiego dla sekretarzy urzędów, pracowników zajmujących się sprawami archiwów oraz osób oddelegowanych przez wydziały (108 uczestników),

– z Wydziałem Spraw Społeczno-Administracyjnych Urzędu Wojewódzkiego dla pracowników urzędu stanu cywilnego (50 osób),

– z Wojewódzkim Biurem Geodezji i Terenów Rolnych dla kierowników poszczególnych komórek organizacyjnych (10 osób), szkolenia dla pracowników gmin: Kowalewo, Lisewo, Obrowo i Unisław (50 osób),

– na prośbę instytucji szkolenie dla pracowników Wodociągów i Kanalizacji w Grudziądzu, Wojewódzkiego Przedsiębiorstwa Handlu Wewnętrznego w Toruniu i Centrali Nasiennie-Ogrodniczej i Szkółkarstwa w Toruniu⁷⁰.

Po przeprowadzonych kontrolach archiwów zakładowych w latach poprzednich oraz w związku z wejściem w życie ustawy o zasobie archiwalnym i archiwach kierownictwa najbardziej opornych urzędów i instytucji, o których była mowa wcześniej, zmuszone zostały do zmiany zajmowanego dotąd dość lekceważącego stanowiska w sprawie archiwów. W tym czasie nastąpiła radykalna poprawa stanu uporządkowania zasobu takich składnic i warunków przechowywania w nich akt. Wydane zostało także nowe rozporządzenie w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji oraz trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych⁷¹, wobec czego archiwiści udzielali na miejscu i w terenie licznych konsultacji co do jego prawidłowego zastosowania. Archiwum toruńskie zorganizowało 5 szkoleń:

⁶⁹ APT, AZ, Plan pracy i sprawozdanie 1983.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Rozporządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 25 lipca 1984 r. w sprawie zasad klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych (DzU, 1984, nr 41, poz. 216).

- na wniosek Wydziału Budżetowo-Gospodarczego Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu dla aplikantów urzędów terenowych organów administracji państwowej (20 osób),
- na prośbę naczelnika Urzędu Miasta w Chełmży dla wszystkich pracowników (20 osób),
- na wniosek Naczelnika Urzędu Gminy w Chełmży dla wszystkich pracowników (20 osób),
- na prośbę kierownika Ośrodka Szkolenia Kadr Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu dla naczelników i sekretarzy z województw toruńskiego, elbląskiego, bydgoskiego, gdańskiego i włocławskiego (łącznie 25 osób),
- na wniosek kierownictwa Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w Toruniu dla jednej osoby⁷².

W 1984 r. pod szczególnym nadzorem Archiwum Państwowego w Toruniu pozostawało łącznie 327 jednostek organizacyjnych⁷³, z czego skontrolowanych zostało 65 placówek (przeprowadzono 67 wizytacji). Ponadto na prośbę dyrektora Wydziału Budżetowo-Gospodarczego Urzędu Wojewódzkiego w Toruniu pracownik archiwum wziął udział w kontroli archiwów zakładowych: Urzędu Miejskiego w Golubiu-Dobrzyniu, urzędów gmin w Dobrzyniu, Radominie, Wąpielsku, Świeździebni i Papowie Biskupim. W 1985 r. w większych przedsiębiorstwach i urzędach zatrudnieni byli już etatowi archiwiści, którzy ukończyli co najmniej Korespondencyjny Kurs Archiwalny I stopnia. W tym roku przeprowadzono łącznie 74 wizytacje. Na podstawie Zarządzenia Nr 3 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 kwietnia 1985 r. toruńscy archiwiści sporządzili też aktualny wykaz państwowych jednostek organizacyjnych, w których prowadzi się lub tworzy archiwa zakładowe, zatwierdzony w następnym roku (na jego liście znalazły się 352 jednostki)⁷⁴. W 1987 r. archiwum zwróciło szczególną uwagę na instytucje, które w ostatnich latach znalazły się po raz pierwszy pod państwowym nadzorem archiwalnym, takie jak na przykład:

- szpitale wojewódzkie w Toruniu i Włocławku,

⁷² APT, AZ, Plan pracy i sprawozdanie 1984.

⁷³ Archiwum Państwowe w Toruniu 191 placówek. Oddział we Włocławku 136 placówek.

⁷⁴ APT, AZ, Plan pracy i sprawozdanie 1985; *ibid.*, Plan pracy i sprawozdanie 1986.

- Biura Wystaw Artystycznych w Toruniu i Włocławku,
- PP Sztuka Polska w Toruniu,
- Ośrodek Badań i Kontroli Środowiska w Toruniu,
- Kujawskie Zakłady Koncentratów Spożywczych we Włocławku⁷⁵.

W kolejnych latach w dalszym ciągu niezadowolający był stan uporządkowania w niektórych archiwach zakładowych, szczególnie sądów rejonowych na terenie województwa włocławskiego (mimo bardzo dużej liczby szkoleń przeprowadzanych każdego roku przez archiwum toruńskie)⁷⁶, jednak ogólne warunki w archiwach zakładowych na skutek działań placówki zaczęły się poprawiać.

W opisywanym okresie warto wspomnieć także o sytuacji lokalowej archiwum. Rozbicie zasobu w kilku budynkach (dwa w Toruniu i Grudziądzu i po jednym w Wąbrzeźnie, Włocławku i Radziejowie) znacznie utrudniało prowadzenie prac konserwatorskich i porządkowanie napływających archiwaliów oraz przyczyniło się do opóźnień w udostępnianiu zasobu zainteresowanym badaczom⁷⁷. Dodatkowo wieloletnie zmagania archiwum o utrzymanie przyznanych magazynów pochłaniało wiele energii i czasu. W 1981 r. placówka przyjęła na magazyn pomieszczenie w Dyrekcji Okręgowej Szkolenia Zawodowego, zajmowane dotąd przez pracownię mikrofilmową Towarzystwa Naukowego w Toruniu (30 m²). Pojawiły się jednak trudności z otrzymaniem zgody straży pożarnej na adaptację pomieszczenia w tym budynku. Po przeprowadzeniu niezbędnych prac remontowych magazyny zostały oddane do użytku (z pominięciem wymiany lamp i grzejników elektrycznych z powodu braku takiego asortymentu na rynku). Jednakże należy zauważyć, że faktyczny metraż pomieszczeń magazynowych placówki nie powiększył się ze względu na konieczność opróżnienia podmokłej piwnicy. W tym samym roku zgodnie z zaleceniami straży pożarnej w archiwum zainstalowana została także automatyczna sygnalizacja na wypadek pożaru⁷⁸. W Grudziądzu rozpoczęto przygoto-

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1988; *ibid.*, Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Toruniu z wykonania planu pracy w 1989 roku.

⁷⁷ K. Ciesielska, *Zarys dziejów*, s. 40.

⁷⁸ APT, AZ, Plan pracy i sprawozdanie 1981.

wania spichlerzy do adaptacji, jednakże w kolejnych latach z powodu zawieszenia budowy ciepłociągów przez miasto pojawiły się trudności z przystosowaniem budynku. Natomiast w Wąbrzeźnie władze miasta zaczęły czynić starania o odebranie archiwum wcześniej przyznanych magazynów, wobec czego w ciągu roku placówka zmuszona była odstąpić Urzędowi Miejskiemu cztery pokoje, otrzymując w zamian część pomieszczeń należących do Urzędu Wojewódzkiego. W 1981 r. w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Toruniu przeprowadzone zostały także badania skażenia akt i pomieszczeń archiwalnych, które wykazały występowanie niebezpiecznych dla zdrowia pracowników oraz stanu samych archiwaliów grzybów chorobotwórczych, takich jak na przykład ziarniaki. W związku z wynikami tych badań Terenowy Inspektorat Sanitarny zalecił przeprowadzenie dezynsekcji wszystkich pomieszczeń i zbiorów, jednakże z powodu braku specjalistycznego gazu „Rotanox”⁷⁹ przeprowadzenie całkowitej dezynsekcji w kolejnych latach nie było możliwe⁸⁰.

W 1982 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Toruniu posiadało: po dwa budynki w Toruniu i Grudziądzu oraz po jednym w Wąbrzeźnie, Włocławku i Radziejowie Kujawskim. Sytuacja lokalowa nowo przejętego oddziału we Włocławku⁸¹ nie była najlepsza, ponieważ tamtejsze archiwum zostało umieszczone w starym budynku mieszkalnym, nieprzystosowanym do potrzeb tej placówki. Lepiej przedstawiała się sytuacja ekspozytury radziejowskiej. Przyznane pomieszczenia po Urzędzie Powiatowym były całkiem dobrze przystosowane do zadań archiwum, jednakże znaczne oddalenie placówki od centrali okazało się w dalszych latach niewygodne, szczególnie wobec potrzeb udostępniania zasobu i jego opracowywania. Dodatkowym obciąże-

---

⁷⁹ Gaz będący mieszkanką tlenu etylenu i dwutlenku węgla.

⁸⁰ APT, AZ, Plan pracy i sprawozdanie 1981.

⁸¹ Włocławski oddział był pierwszą państwową instytucją powołaną w 1950 r. w celu gromadzenia dokumentacji pochodzącej ze zlikwidowanych urzędów na terenie miasta jako Oddział Powiatowy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. W 1951 r. został on przekształcony w Powiatowe Archiwum Państwowe we Włocławku. Po reformie administracyjnej w 1976 r. archiwum przekształcono w Oddział Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. W latach 1976-2007 kierowniczką archiwum była mgr Marianna Gruszczyńska.

niem okazały się rosące z biegiem lat roszczenia władz miast Wąbrzeźna i Radziejowa o odebranie lub uszczuplenie pomieszczeń przyznanych archiwum. W 1985 r. za pośrednictwem wojewody wrocławskiego Archiwum Państwowemu w Toruniu udało się podpisać przedłużenie umowy najmu pomieszczeń w Radziejowie Kujawskim, co ustabilizowało (na jakiś czas) sytuację tej ekspozytury w następnych latach. Wstrzymana też została egzekucja wyroku Okręgowej Komisji Arbitrażowej zobowiązującego archiwum do opuszczenia lokalu w Wąbrzeźnie (do momentu przystosowania przez archiwum innego budynku)⁸². Pozytywnie przedstawiała się także sprawa prac adaptacyjnych spichlerzy na cele archiwalne na terenie Grudziądza, które w 1984 r. były na ukończeniu⁸³. Niestety we Włocławku prezydent miasta cofnął swoją decyzję o przydzieleniu archiwum prywatnego budynku mieszkalnego z magazynem i działką pod rozbudowę, uzasadniając odstąpienie od wcześniejszego postanowienia brakiem funduszy na wykup i wytycznymi ograniczającymi możliwość zamiany lokali mieszkalnych na użytkowe⁸⁴. W 1986 r. największy problem stanowiły warunki przechowywania akt w oddziale wrocławskim, ponieważ ściany dwóch tamtejszych magazynów zostały zaatakowane przez wilgoć, niszczącą tym samym część przechowywanych tam archiwaliów. Dodatkowo lokal zajmowany przez wrocławską ekspozyturę zagrożony był w tym czasie katastrofą budowlaną⁸⁵. W tym miejscu należy nadmienić, że w latach 1984-1988 archiwum utrzymywało współpracę z Zakładem Konserwacji Papieru i Skóry Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. W 1987 r. dokonał on ekspertyzy stanu akt przechowywanych we Włocławku, z której wynikało, że większość archiwaliów oddziału jest zagrzybiona, zaplamiona oraz ma ubytki papieru. Było to konsekwencją wspomnianego zawilgocenia ścian magazynu. Zgodnie z zaleceniami wrocławskie archiwum powinno wykonać dezynsekcję, jednak z powodu braku pracowni konserwatorskiej można było tylko oddzielić zespoły akt skażonych w celu powstrzymania

---

⁸² APT, AZ, Plan pracy i sprawozdanie 1985.

⁸³ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1984.

⁸⁴ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1985.

⁸⁵ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1986.

rozprzestrzeniania się zarodników grzybów⁸⁶. W tym samym roku przeprowadzone były, z krótkimi przerwami, prace remontowe w Toruniu (ul. Dominikańska 7/9) i Grudziądzu (ul. Spichrzowa 33 i 35)⁸⁷. Do końca 1989 r. sytuacja lokalowa archiwum i jego ekspozytur niewiele się zmieniła, z wyjątkiem rozpoczęcia adaptacji piwnic na magazyny w Toruniu, o łącznej powierzchni wynoszącej około 70 metrów kwadratowych⁸⁸.

W ciągu opisanego okresu archiwum toruńskie musiało sprostać wielu wyzwaniom, takim jak: uświadamianie, edukowanie i kontrolowanie archiwistów i składnic zakładowych, niesprzyjające warunki lokalowe, częsta fluktuacja kadr, trudności finansowe oraz zmiana obowiązujących przepisów archiwalnych. Archiwum Miejskie przetrwało następstwa II wojny światowej, kiedy to za pośrednictwem pierwszej kierowniczkii H. Piskorskiej i dzięki jej oddaniu udało się odbudować i przywrócić społeczeństwu tę placówkę. W 1951 r. wskutek zmian obowiązujących przepisów doszło do upaństwowienia placówki i modyfikacji profilu pracy i zasięgu jej działania. Natomiast w 1975 r. nastąpiła reorganizacja administracji państwowej i zmiana polityki Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Lata 1945-1989 charakteryzowały się wieloma przeobrażeniami, mimo to pracownicy placówki wykazywali się zaangażowaniem i sukcesywnie, wbrew trudnościom, starali się rzetelnie wykonywać spoczywające na nich obowiązki. To właśnie dzięki ich oddaniu torunianie mogą cieszyć się i chwalić dziedzictwem, jakie udało się ocalić toruńskim archiwistom.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Toruniu

Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Toruniu, Rewindykacja akt 1945-1948, sygn. 693.

---

⁸⁶ Ibid., Plan pracy i sprawozdanie 1987.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid., Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Toruniu z wykonanego planu pracy w 1989 roku.

- Archiwum Miejskie w Toruniu, Rewindykacja akt 1945-1948, sygn. 1/10.
- Archiwum Miejskie w Toruniu, Plany i sprawozdania 1945-1951, sygn. 1/5.
- Archiwum Zakładowe, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Bydgoszczy
Oddział Terenowy w Toruniu, Sprawozdanie za dziesięciolecie 1945-
1954 i sprawozdanie roczne za 1955, sygn. 4/25.
- Miejska Rada Narodowa i Zarząd Miejski w Toruniu, Sprawa przeniesienia
Archiwum Miejskiego z ratusza do innego budynku 1948-1949, sygn.
694.
- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Archiwum Zakładowe
Plany i sprawozdania podległych jednostek 1966, sygn. 779.
- Zbiornicze plany i sprawozdania roczne 1966-1967, sygn. 174.
- Plany i sprawozdania roczne podległych jednostek 1967, sygn. 780.
- Archiwum Państwowe w Toruniu, Archiwum Zakładowe
Plan pracy oraz sprawozdanie 1979.
- Plan pracy oraz sprawozdanie 1980.
- Plan pracy i sprawozdanie 1981.
- Plan pracy oraz sprawozdanie 1982.
- Plan pracy i sprawozdanie 1983.
- Plan pracy i sprawozdanie 1984.
- Plan pracy i sprawozdanie 1985.
- Plan pracy i sprawozdanie 1986.
- Plan pracy i sprawozdanie 1987.
- Plan pracy i sprawozdanie 1988.
- Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Toruniu z wykonania planu pracy
w 1989 roku.
- Akty prawne:**
- Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych, DzU, 1951, nr 19,
poz. 149.
- Zarządzenie nr 91 Prezesa Rady Ministrów z dnia 8 czerwca 1951 r. w sprawie
przejęcia b. archiwów miejskich przez Naczelną Dyрекcję Archiwów
Państwowych, Monitor Polski 1951, nr 55, poz. 723.
- Pismo okólne Nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 25
września 1955 r. w sprawie typowych zespołów w narastającym zasobie
archiwalnym, źródło internetowe, [https://repozytorium.umk.pl/bitstream/
handle/item/2902/Kształtowanie_panstwowego_zasobu_archiwalnego_w_
Polsce.pdf?sequence=1](https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/2902/Kształtowanie_panstwowego_zasobu_archiwalnego_w_Polsce.pdf?sequence=1) (stan na dzień 14.03.2017).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1957 r. w sprawie państwo-
wego zasobu archiwalnego, DzU, 1957, nr 12, poz. 66.

Zarządzenie Nr 16 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 lipca 1960 r. w sprawie nadzoru archiwów nad składnicami akt, źródło internetowe, http://adacta.archiwa.net/file/2010zlotniki/EL_nadzor.pdf (stan na dzień 15.03.2017).

Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym z dnia 14 lipca 1983 r., DzU, 1983, nr 38, poz. 173.

Rozporządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 25 lipca 1984 r. w sprawie zasad klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji oraz zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych, DzU, 1984, nr 41, poz. 216.

Opracowania monograficzne i artykuły naukowe:

Ciesielska K., *Archiwum toruńskie w latach 1945-1970*, Rocznik Toruński, 1971.

Ciesielska K., *Zarys dziejów Archiwum Toruńskiego*, Zapiski Historyczne, t. 43: 1978, z. 4.

Janosz-Biskupowa I., *Historia Archiwum w Toruniu w latach 1945-1965*, Archeion, t. XLVII, 1967.

Piskorska H., *Archiwum miejskie w Toruniu w czasie i po okupacji*, Zapiski TNT, t. 13, 1947, z. 1-4.

Tomczak A., *Zarys dziejów archiwów polskich*, Toruń 1982.

Źródła internetowe:

http://torun.wyborcza.pl/torun/1,69966,7513024,Kalinowski_Jak_Rosjanie_Torun_wyzwalali.html (stan na dzień 5.03.2016).

<http://torun.wyborcza.pl/torun/1,48723,19565110,niemcy-wychodza-wchodza-sowieci-71-rocznica-wyzwolenia-foto.html> (stan na dzień 8.03.2016).

Inne źródła:

Wywiad przeprowadzony dnia 16.01.2017 z Joanną Janowską i Marzeną Kamińską, konserwatorkami w pracowni Archiwum Państwowego w Toruniu.